

Деякі аспекти економічної безпеки в контексті економічної теорії

Стаття представляє аналіз концепцій економічної теорії, які необхідно застосувати для вдосконалення методологічної основи науки про економічну безпеку країни.

The article represents analysis of economic theory concepts, which should be used to improve the methods of research on economic security of state.

Однією з проблем, з якими зустрічаються країни в перехідний період, являється економічна безпека. Це є наслідком відсутності протягом певного часу стратегій трансформації економічної системи, позиціонування у світовому поділі праці, розвитку наукових шкіл, адаптації культурних традицій до ринкових умов тощо. У зв'язку з цим зростає ймовірність прийняття політичних рішень, що загрожують економічній безпеці країни.

Економічна безпека – це спроможність національної економіки забезпечити вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіх несприятливих умов і варіантів розвитку подій [1]. Відсутність стратегії безпеки може привести до виникнення деструктивних процесів в економічній системі країни, значного зменшення добробуту громадян та виникнення соціальних зворушень, зростання політичної та економічної залежності, втрати геополітичних позицій.

Проблематика економічної безпеки є актуальною і привертає увагу багатьох дослідників. Серед українських вчених, що зробили внесок у розробку різних аспектів економічної безпеки країни, можна відмітити: А.Г.Пастернак-Таранушенко, В.І.Мунтіян, В.М. Геєць, Т.Т.Ковальчук, Б.В.Губський, В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько, С.В.Мочерний, В.А.Предборський, Ю.Г.Дарнопих, В.Г.Андрійчук, В.П.Тітаренко, І.В.Бураковський, серед російських – Е.А.Олейніков, Л.І.Абалкін, Л.П.Гончаренко та інші. Економічна безпека країни стала об'єктом наукових досліджень нового напрямку науки під назвою “екосестейт” (назва науки про економічну безпеку держави походить від англійського скорочення “economic security of state”).

Аналіз існуючих наукових робіт із зазначеної тематики дозволяє визначити певні недоліки, що властиві сучасному підходу до дослідження економічної безпеки: ситуативний ex post характер, орієнтація на зовнішні загрози, нехтування внут-

рішніми; спрямованість результатів переважно на вдосконалення процесів державного управління, а не механізмів безпеки; несформованість методологічної основи та категоріального апарату; відсутність системного підходу тощо.

Отже, це свідчить про можливості подальшого розвитку науки екосестейту, а саме в напрямках:

- узагальнення набутого практичного та наукового досвіду з економічної безпеки;
- аналізу досліджень із суміжних до екосестейту наук (економічна теорія, теорії зовнішньої торгівлі, теорія прийняття рішень, політологія, квалідретрія – наука про кількісне визначення якості управління, крементация – сукупність методів активізації творчого мислення та інші);
- формування методологічної бази науки економічної безпеки.

Реалізація вказаних напрямків створює передумови теоретичного аналізу проблем економічної безпеки на основі наукової методології, що в свою чергу забезпечить прогнозованість деструктивних впливів на економіку країни.

Одним з джерел для формування методологічної бази та категоріального апарату економічної безпеки може бути економічна теорія. Її перевагою є те, що, будучи потужним та впорядкованим джерелом наукових знань про економічні відносини в суспільстві, економічна теорія може бути застосована при створенні базису для системних досліджень у галузі небезпечних економічних впливів.

Використання інструментарію однієї науки для дослідження об'єкта іншої неодмінно створює ряд методологічних проблем, що вимагають окремого дослідження. Тому передусім необхідно зробити висновок про “потенціал” економічної теорії в даному питанні.

Отже, на даному етапі була поставлена задача дослідити наявність серед творів економічної теорії джерел, які можливо покласти в основу вдосконалення методологічної основи економічної безпеки.

З метою вирішення поставленої задачі було проаналізовано ряд робіт відомих вчених-теоретиків світового рівня. За критерієм відповідності проблемам економічної безпеки було визначено сукупність теорій, які, на думку автора, можуть бути корисними для дослідження певних напрямів економічної безпеки.

Символічно, що вже в перших економічних доктринах зовнішню торгівлю, яка має пряме відношення до безпеки, пов'язували з добробутом нації. Це було зроблено меркантилістами. Цілеспрямовано та комплексно економічна безпека не досліджувалась, однак підкреслювалися загрози відтоку найціннішого ресурсу (золота) з країни, а також відзначалася важливість скорочення імпорту деяких товарів, які ввозяться з-за кордону “к великому нашому розоренню” [2]. Автором останнього твердження був англієць Т.Ман, який також пропонував введення законів за споживання товарів власного виробництва, “без... заборон чи образ для іноземців”. Він був прихильником економного споживання натурального багатства країни. Також обґрунтовував зачатки соціальної політики: “ми маємо... підтримувати ті зусилля більшості, які складають найбільшу силу... королівства” [3].

Надалі центр уваги економістів було перенесено зі сфери обігу (торгівлі) до виробництва. Це зробили фізіократи, які, зокрема, вказували на те, що чистий продукт економіки створюється “на землі”. Оскільки економічна безпека передбачає в тому числі і продовольчий напрям дослідження, не можна відкидати гіпотезу, що сучасна продовольча безпека перетинається з предметом наукових інтересів фізіократів. Представник фізіократів Ф.Кене доводив, для “підтримки держави необхідні дійсні багатства ...в яких завжди існує потреба і які завжди можуть бути продані” [4]. Він також підкреслював, що “багатство нації не визначається більшими чи меншими розмірами її грошових коштів” [5]. Таким чином, спадщина фізіократів може поповнити теорію безпеки елементами продовольчої безпеки та протиставленням грошового та товарного багатства нації. Слід відзначити, що ідеї фізіократів і сьогодні є досить важливими для безпеки деяких країн та галузей народного господарства.

Тематика продовольчої безпеки набула нової якості в працях Т.Р.Мальтуса (у зв'язку з цим питанням необхідно згадати праці вчених, посилаючись на які Мальтус робить свої висновки, а саме: Монтескьє, Франкліна, Таунсенда, А.Юнга) [6]. Висловлена ним думка про обмеженість ресурсів, що дозволяє природі “видалити” людину – основного учасника економічних відносин, може бути стартовою точкою для дослідження економічної безпеки країни в термінах ресурсного потенціалу. Сучасна міжнародна торгівля, як переміщення ресурсів, а також державне регулювання цієї сфе-

ри мають життєво важливий вплив на економічну безпеку багатьох країн.

Торгівля впливає на розподіл доходів, отже, торкається соціальної справедливості у суспільстві. Дослідження цього питання можливе за допомогою концепції розподілу доходів Макса Лоренца, яка отримала назву “лук Лоренца”, перевищення межі натягу якого максимізує ймовірність соціальних зворушень. Певні ідеї щодо економічної безпеки містяться в роботах Е.Хекшера про вплив торгівлі на перерозподіл доходу, а також у подальшому розвитку його ідей шведським економістом Б.Оліном.

Суміжна до розподілу доходів у суспільстві тема соціальної справедливості являється якщо не найважливішим, то вагомим чинником економічної безпеки. Її теоретичний аналіз зустрічається в роботах К.Маркса, В.Годвіна, Кондорсе, М.І.Туган-Барановського. Розвиток їх теорій рухався в напрямку домінування соціальної згоди – становища, коли існує задоволений робітник, який багато отримує та багато купує, відповідаючи значною продуктивністю праці. Така ситуація сприяє нормальному руху товарів у процесі торгівлі, забезпечуючи її прогнозованість і як наслідок – безпеку у багатьох її проявах.

До соціальних аспектів безпеки належить і безробіття. Обґрунтування того, що безробіття може викликати “грандіозні збитки” для суспільства, міститься в роботах американського економіста Джеймса Тобіна. Пол Самуельсон підкреслював, що “економічні втрати періоду безробіття значно більші, ніж збитки, пов'язані з монополізацією, тарифами чи квотами” [7]. Отже, небезпеку змін в галузевій структурі, наприклад спричинених зовнішньою конкуренцією, потрібно оцінювати не лише по лінії спаду виробництва, але і в напрямку соціальних наслідків безробіття.

Розглядаючи кількісну теорію грошей, можна зробити припущення про існування для деяких країн взаємозв'язку зовнішньої торгівлі та кількості грошей в обігу. Перевірка такого припущення має дати відповідь на питання: чи можливо спричинити деструктивний вплив на економіку через дестабілізацію грошової одиниці, змінюючи умови торгівлі країни. Кількісну теорію грошей розробили: Дж.Локк, Д.Юм, Д.Рікардо, І.Фішер, А.Маршалл, А.Пігу. Дослідження про взаємозв'язок маси грошей в обігу та макроекономічних характеристик були виконані визнаним лідером школи монетаристів М.Фрідменом. Цієї теми торкається і застереження Ф.Хайєка, що великі темпи відкритої інфляції можуть привести до “повної дезорганізації економічної діяльності” [8].

М.Фрідмен у своїх працях досліджував також і проблеми ефективності функціонування світової економічної системи. При цьому він затверджує необхідність розвивати ринкову систе-

му, однак робить застереження: “з цілим рядом задач, наприклад, забезпечення національної безпеки, ринок не може справитись, а у ряді випадків ринок може нанести збиток третім особам” [9]. Ним вперше була сформульована різниця між економічною політикою підприємства та суспільства, якому “в цілому може бути далеко не байдуже, в якій мірі всі його члени мають доступ до цілого ряду благ, котрі в даному суспільстві – з точки зору пануючих в ньому культурних, моральних, релігійних та інших устоїв – вважаються безумовно необхідними для життя людини” [10].

Одним з пріоритетних інтересів в роботах Карла Маркса є виробничі відносини. Для наукового пошуку в галузі економічної безпеки вельми корисними є насамперед теорія формацій та соціальна спрямованість його досліджень.

З огляду на задачі статті, вагомість ідей Карла Маркса пояснюється тим, що при виконанні досліджень, пов’язаних з безпекою будь-якої системи (країни, регіону або підприємства), важливо визначити її структуру. Для мікрорівня існують та законодавчо закріплені організаційні форми підприємств, вимоги до їх діяльності та звітності. Це спрощує аналіз безпеки. Специфічна риса макроекономічного аналізу безпеки полягає у складності його об’єкта – країни як багатогранного соціально-економічного утворення. Наслідки державного регулювання можуть мати прояв в самих непередбачених сторонах суспільного життя. Отже, науковий підхід полягає у дослідженні системи в цілому. Формації К.Маркса є однією з таких моделей, що можуть використовуватися в аналізі. Вони дозволяють пояснити, зокрема, й негативні впливи на суспільство. При розгляді економічної безпеки через призму поглядів К.Маркса постає ряд питань, що при спробі дослідження безпеки за допомогою теорії формацій потребують уточнення. Це пов’язано з оцінкою адекватності цієї теорії сучасним умовам. Можна виокремити меншою мірою два моменти. По-перше, це стосується ознак, за якими можна відрізнити перетворення формацій внаслідок антагонізму продуктивних сил та виробничих відносин від деструктивного впливу на суспільство, що не матиме позитивних наслідків. По-друге, вимагає відповіді питання про можливість остаточного зруйнування формації (питання небезпеки руйнування формацій торкався в своїх роботах В.І.Ленін) та ролі в цьому процесі впливів зовні. В часи Маркса зовнішня торгівля майже не була розвинена у порівнянні з сучасністю. Тому аналізувалися насамперед національні економіки.

І нарешті, постає питання про роль надбудови у сучасному світі. Та частина людського життя, що була включена К.Марксом до надбудови, стає важливою конкурентною перевагою у сучасному глобалізованому світі. Економіка деяких країн розвивається за рахунок спеціалізації на товарах, які є похідними від стародавніх культур, місцевих традицій, тривалого розвитку

місцевої науки тощо. Це дає підстави припустити, що надбудова є основою сучасного економічного життя суспільства, яке характеризується новою економікою, економікою знань та економікою послуг. Якщо так, то використання соціальних ідей К.Маркса виявляється необхідним при дослідженні проблем безпеки.

Огляд економічних теорій, які мають зв’язок з економічною безпекою, в цій роботі випереджає перелік напрямів цієї безпеки. Необхідність такого підходу обґрунтовується намаганнями знайти нові точки дотику економічної безпеки та надбань економічної теорії.

Вище визначено основні досягнення економічної теорії, що можуть бути корисними при дослідженні питань економічного безпечного державного регулювання зовнішньої торгівлі. Тепер їх можна класифікувати за напрямками економічної безпеки з метою визначення компетенції економічної теорії в питанні дослідження безпеки (див. таблицю).

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки.

Для сучасних перехідних економік в умовах глобалізації є важливою проблема економічної безпеки, тобто спроможність національної економіки забезпечити незалежний національний розвиток за несприятливих умов.

Економічна безпека країни є предметом нового наукового напрямку, який має назву екосестейту. На сучасному ранньому етапі розвитку екосестейту властивий ряд недоліків, які полягають у відсутності системного підходу до дослідження економічних загроз, ситуативному експост характері досліджень; орієнтації на зовнішні загрози, нехтування внутрішніми; спрямованості результатів переважно на вдосконалення процесів державного управління, а не механізмів безпеки; несформованості методологічної основи та категоріального апарату тощо.

Такі недоліки можуть бути усунені через використання економічної теорії як джерела для формування методологічної бази та категоріального апарату екосестейту. Тому необхідним є пошук теоретичних концепцій та ідей, висунутих відомими економістами, які можливо використати для вдосконалення методологічної основи економічної безпеки.

Автором проведений аналіз та систематизація економічних теорій, що дозволяє логічно та послідовно розподілити їх за призначенням: від джерел виникнення небезпеки до економічної політики держави. Виявлені економічні теорії були співвіднесені з напрямками науки про економічну безпеку країни: від ресурсної, торговельної, фінансової, соціальної небезпеки до стабілізаційної та регулюючої політики уряду.

Таким чином, створена основа для вдосконалення методології науки про економічну безпеку, виводу її на новий інтегруючий рівень, а та-

кож формування економічної політики на ґрунті
принаймні двох засад: інтегрованого підходу,

заснованого на досягненнях світової економічної
думки; та збереження національних інтересів.

Систематизація теоретичних передумов дослідження економічної безпеки за допомогою економічної теорії

Напрямок економічної безпеки, аспекти економічної безпеки та відповідні економічні теорії	Економісти, які торкалися цих аспектів
Ресурсна безпека	
Небезпека вивозу ресурсів за кордон	Меркантилісти
Економне споживання “натурального багатства” країни	Т.Ман
Небезпечна обмеженість природних ресурсів	Т.Р.Мальтус
Питання продовольчої безпеки	Фізіократи
Торговельна безпека	
Небезпека невідповідного обміну товарами, позбавлення імпоротної залежності, захист національних підприємств	Меркантилісти
Існування відмінності між грошовим та товарним багатством нації	Ф.Кене
Зв’язок між торговельно-економічними та політичними відносинами різних країн. Модель державної політики для досягнення внутрішньої та зовнішньої збалансованості економічної системи	Дж.Мід
Фінансова безпека	
Дослідження про взаємозв’язок маси грошей в обігу та макроекономічними характеристиками	М.Фрідмен
Питання небезпеки інфляції	Ф.Хайек
Окремі аспекти безпеки в рамках кількісної теорії грошей	Дж.Локк, Д.Юм, Д.Рікардо, І.Фішер, А.Маршалл, А.Пігу
Соціальна безпека	
Соціальна підтримка виробників	Т.Ман
Інструментальна концепція розподілу доходів “лук Лоренца”	Макс Лоренц
Вплив торгівлі на перерозподіл доходів	Е.Хекшер, Б.Олін
Розподіл доходів в країнах третього світу. Закон Кузнеця	С.Кузнець, Т.Шульц, Г.Беккер
Соціальна справедливість у суспільстві, “соціальна згода”	К.Маркс, В.Годвін, Кондорсе, М.І.Туган-Барановський
Безробіття та економічні збитки країни.	Дж.Тобін, П.Самуельсон
Стабільність економіки та державне регулювання	
Теорія формацій	К.Маркс
Теорія загальної рівноваги	Л.Вальрас, Дж.Дебрійо, А.Сміт
Концепція “економіки добробуту”	В.Парето
Ринкова система в світовій економіці, різниця інтересів суспільства та підприємства	М.Фрідмен
Теорія циклів. Питання співвідношення циклічних та деструктивних економічних процесів	Дж.М.Кейнс, Р.Фріш, Я.Тінберген
Питання недосконалої конкуренції	П.Самуельсон, С.Фішер, Ф.Хайек
Концепція економічної стабільності та повернення динамічних систем до рівноваги, теорія прогнозування економічних наслідків поведінки споживачів та виробників	Дж.Хікс

В майбутньому необхідними є доскональні дослідження окремих зв’язків теоретичних концепцій з конкретними проблемами безпеки (не з

напрямами), а також поглиблений аналіз наведеного переліку теорій в контексті екосистейту.

Література

1. Дарнопих Г.Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки: Дис. ... канд. екон. наук. – Х., 1999. – С. 13.
2. Ман Т. Богатство Англії во внешней торговле. Гл. 3.
3. Ibidem.
4. Кене Ф. Избранные экономические произведения. – М., 1960. – С. 130.
5. Ibidem.
6. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения. Антология экономической классики. – М.: ЭКОНОВ, 1993. – С. 132.
7. Самуельсон П., Нордхаус Э., Вильям Д. Экономика. – 16-е изд. / Пер. с англ. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2000. – Гл. 11.
8. Хайек Ф. Безработица и денежная политика. Правительство как генератор “делового цикла”, 1 ч.
9. Избранные труды М.Фридмана // Вопросы экономики. – 1989. – № 12. – С. 143.
10. Ibid., с. 144.